

INTERJÚ

KUPA MIHÁLY A FELSŐOKTATÁSRÓL

Kupa Mihály független parlamenti képviselő hét módosító indítványt nyújtott be az országgyűlés elnökének a felsőoktatási törvényjavaslat vitája során. Pénzügyminiszterként támogatta és sürgette a felsőoktatási fejlesztési koncepció kormány szintű kidolgozását, ami megalapozhatná és megfelelő társadalmi-gazdasági összefüggésekbe helyezhetné a felsőoktatási törvénykezést. Kutatóként pedig – az *Oktatáskutató Intézet* előd-intézményében – maga is részt vett összehasonlító oktatás-gazdasági elemzésekben.

EDUCATIO: „Nemzetközi összehasonlítások, hazai történelmi visszatekintés, a fejlesztési program megvalósíthatóságának mérlegelése azt a következtetést alapozzák meg, hogy a jelenlegi felügyeleti széttagoltság nem tartható fenn. Az átalakulási program vezénylese, a végrehajtás folyamatának... kézben tartása... az egy tárcához való tartozást indokolják...” – olvasom az egyik módosító indítvány indoklásban. Képviselő úr, ennyire fontos ez?

KUPA MIHÁLY: Döntő. Részben azért, mert nem látok más garanciát arra, hogy az átalakulási program a maga egészében tervezhető, finanszírozható és végrehajtható legyen. Részben pedig azért, mert számomra elképzelhetetlen, hogy a jelenlegi, széttagozott felsőoktatás a maga mintegy száz, autonóm intézményével valaha is önmagától “rendszerre” álljon össze.

E: Az “elaprózott hálózat” szinte már unalmas jelszóvá vált. Több mint húsz éve hallom emlegetni. Dehát hogyan lehetne közelebb vinni a fiatalokhoz a felsőoktatást, ha nem a vidéki kis intézmények révén?

K M: A vidéki kis intézmények révén, igen, de nem a jelenlegi, merev, egy profilú szakképző főiskolákkal, karokkal. Szerintem az igazi tartalék az ún. post secondary képzésben van; azaz a középiskola és az egyetem közti tanulási lehetőségekben. Ez a magyar felsőoktatás dinamikus része lehetne, itt bontakozhatnának ki a valódi piaci mechanizmusok vagy legalábbis valami hasonló ehhez. Ami pedig a hagyományokat illeti, a népfőiskolai mozgalom már a harmincas évek óta ismert Magyarországon. Vajon miért ne lehetne a vidéki kis intézményekben a jóváhagyott szakképzés mellett legalább egy-egy csoportnak általános egyetemi előkészítőt tartani? Valami fél-felsőfokú formában? Hogy ne legyen annyira zárt és átjárhatatlan a jövőben a felsőoktatás Magyarországon.

E: De vajon miért kellene átalakítani a felsőfokú szakképzést egyetemi előkészítővé? Hisz szakképzettség nélkül már most sem lehet elhelyezkedni.

K M: Mert robbanásszerű oktatási expanzió előtt állunk, és ha ez bekövetkezik, az egyre több jelentkezőt az egyetemek és főiskolák mai rendszere már nem képes fölvenni és normálisan kiképezni. Nemzetközi összehasonlítások és hazai statisztikai tendenciák egyaránt erre utalnak. A fejlett országokban egy-egy korosztálynak már 20–40 százaléka lép át felsőoktatásba; nálunk még mindig tizenöt százalék alatt marad ez az arány. Világtendencia az is, hogy nemcsak az egyetemek expandáltak, hanem a fél felsőfokú képzések hallatlan

tarkasága “vette föl” a megnőtt hallgató létszámokat. Olyasmi történik ma a felsőoktatásban, mint ami a közoktatásban két-három évtizede következett be. És mint ahogy a közoktatásban fokozatosan általánossá vált a középiskolák záró szakasza is – nemcsak a tíz osztály –, úgy kellene most már azon gondolkodni, hogy a felsőoktatás kezdő szakaszát előbb-utóbb mindenki számára elérhetővé tegyük.

E: Gondolkodni? Ez mit jelent?

KM: Ez természetesen tervezést jelent az oktatástügyben csakúgy, mint a társadalom más szféráiban. Ez természetesen távlati gondolkodást jelent. Tervezést tehát nem a szó előíró, bürokratikus értelmében, hanem inkább a jövőt föltárázó előrejelzések értelmében. Engem senki sem gyanúsíthat azzal, hogy visszasírom a Tervhivatalt. De azért azt ismerjük el, hogy volt ott, kialakult egy tervezési kultúra; ami ha mátra nem volt is jó, arra mindenesetre jó volt, hogy megtanuljunk távlatosan gondolkodni, célokat kitűzni és erőforrásokat mozgósítani hozzá.

E: Ma milyen célokat kellene kitűzzön egy ilyen “távlati tervezés”?

KM: Ez az, amit legjobban hiányolok a felsőoktatási törvényjavaslat vitájából. Nincs koncepció. Mégpedig abban az értelemben nincs, hogy nem látok világosan kirajzolódó és mind szélesebb társadalmi-gazdasági körökben elfogadott koncepciót arról, minek is kell nekünk a felsőoktatás. Miért is kellene nagyobb kormányzati figyelmet fordítanunk rá – ami a kormányzati munka nyelvére fordítva mindenekelőtt nagyobb fejlesztési forrásokat, magyarán több pénzt jelent.

Miért? Egyszerűen azért, mert Magyarország a szellemi erőforrásokban lehet egyedül erős. (Nem számítom az agrárgazdaságot.) Ez is telített piac, itt is igen-igen nagy a verseny. Más versenypályára azonban egyszerűen ki sem léphetünk, annyira nincsenek nyersanyagaink és oly mértékben elavult a technológiánk. Marad a szellemi tőke... És hogy ez mennyire igaz, mi sem bizonyítja jobban, mint a számos, sőt számtalan történet a magyar szakemberek külföldi elcsábításáról. Ami egyszerűen szólva azt jelenti, hogy mi itt szépen kiképezünk a szakembereket, azután a külföldi tőke elcsábítja és fölhasználja őket. Vagyis nemcsak nem jön be az országba, hanem még azt is elviszi innét, ami az egyedüli esélyünk lehetne a felzárkózásra. A szellemi tőkének azonban itthon kellene maradnia, hogy haza vonzza az anyagi tőkét, a beruházásokat. S ehhez világos kormányzati program, összehangolt lépések kellene.

E: Összehangolt kutatási programok?

KM: Nemcsak, de az is. És ha már a felsőoktatási törvényjavaslatnál tartunk, hadd mondok meg, hogy ez a része különösen is kiegészítésre szorulna. Amint hogy kiegészítésre szorulna – bármilyen furcsa – az Akadémiáról szóló törvényjavaslatban is, mert szerintem ott is csak úgy “oda van kenve”. Mintha a kutatás nem profi, szervezhető munka volna, hanem az egyetemi emberek szabad időtöltése. Ezen a benyomáson nem javít az sem, hogy számos szervezeti konstrukció látott már napvilágot, és még többre lehet majd számítani, ha a jelenlegi javaslatok törvényerőre emelkednek. Holott – szerintem – ha erőltetett, totális és államigazgatásilag végrehajtott egyetemi integrációkkal a kutatóintézeti hálózat beolvasztását célozzák az egyetemekbe, annak révén a most még jobb állapotban lévő kutatóhelyek rövid idő alatt éppúgy le fognak pusztulni, mint történt a felsőoktatás egészével. Ehelyett sokkal több, a helyi körülményekhez alkalmazkodó, rugalmas és fokozatosan érvényesülő szervezeti megoldás kellene. Illetve olyan törvényi megszövegezés, ami az ilyen életszerű egybekapcsolódásokat lehetővé teszi, megengedi, a fejlesztési program pedig ösztönzi.

Különösen aggasztanak az alkalmazott kutatások. Ha a legsikeresebbeket elemezzük, mindig ott találjuk – nem a felügyeleti szerveket, nem. Hanem a jó és hatékony finanszírozást.

Ez a konstrukció nálunk még csaknem teljesen ismeretlen, vagy mert nem alakult ki, vagy pedig mert nem figyeltünk föl rá. Hogy a megfelelő konstrukció mi volna, azt a szellemi befektető-társaságok szédítő karrierje mutathatja meg. Hiába vannak ugyanis világszínvonalú kutatók az egyetemeken vagy az akadémiai kutatóhelyeken, ha hiányzik a tőke, amely az eredmény gyakorlati alkalmazásához szükséges. Legutóbb Kaliforniában láttam a szellemi befektetések viharos megtérülését; enélkül még a Stanford Egyetem kutatói is hiába diktálják a világszínvonalat.

E: Nálunk talán ehhez sincs elég tőke...

KM: Lehet, hogy nincs. De azért a bürokratikus irányított alkalmazott kutatásokra sok anyagi erő elforgácsolódik. Hogy a bürokratikus tervezés és irányítás milyen melléfogásokra képes, azt számomra az OMFB néhány nagy szabású félrefogása reprezentálja.

E: Vagy talán kutatónk nincs elég?

KM: Most még van, de ahogy a tudományos továbbképzés javaslatait elnézem, lehet, hogy előbb-utóbb csakugyan nem lesz. Én értem a törekvést, amellyel az egyetemek ismét vissza akarják szerezni a tudományos minősítés jogát; bár megjegyzem, hogy ez korántsem annyira egyöntetűen egyetemi jog ma már, mint egyesek előszeretettel beállítják itthon. Az azonban végképp elképzelhetetlen a számomra, hogy a most meglévő – sőt egyre szaporodó – sok kis egyetem sok kis doktorátust adjon ki, amelyet aztán egymástól kölcsönösen nem fogad el... A sok kis intézmény illusztrációjaként hadd említsem a törvényjavaslat függelékében szereplő sok ki egyházi intézményt, ami sokkal inkább az alapítók szándékát (sokszor talán a kormányzati bizonytalanságot is) tükrözi, mintsem a tényleges működést és a máris elért színvonalat.

Mindezen persze a jó akkreditáció segítene. Tartok azonban tőle, hogy ez a mechanizmus túl hamar fog ismét az igazgatás, a bürokrácia áldozatává válni. Azaz olyasmit államosítana, amit nem föltétlenül kell: a szakértelmet; miközben olyasmit engedünk ki a kézből, amit föltétlenül kézben kellene tartanunk.

E: Mit?

KM: Mindenekelőtt a finanszírozást. Az előbb a tervezésről azt mondtam, hogy nélkülözhetetlen, de már nem lehetne a régi, tervhivatalos módon csinálni. Most azt mondom: a fejlesztést irányítani valójában a pénzügyi folyamatok kézben tartásával lehet. Emiatt tartom nélkülözhetetlennek, hogy a kultuszminiszternek jogosítványalegyen az egyeztetés a szaktárcák vezetőivel a felsőoktatás fejlesztési ügyeit. És emiatt tartom nélkülözhetetlennek az elaprózott hálózat valamifajta racionalizálását vagy koncentrációját is. Mert bármennyire sajnálom, ki kell jelentenem, hogy száz kis intézményben százezer hallgató... hát ez finanszírozhatatlan. Meggondolandó, hogy a magas fajlagos költségű kis intézmények fenntartása miatt mi a veszteség a felsőoktatás egészében szellemiekben, anyagiakban. Egyébként az is felvethető, hogy a "közelebb vitt felsőoktatást" például az érdekelt helyi önkormányzatok finanszírozzák.

Az egyik kérdés itt az, hogyan finanszírozzuk a felsőoktatást. Én ugyan a piaci mechanizmusok híve vagyok, de azt azért látnunk kell, hogy a felsőoktatás távolról sem tud megélni a piacról. Meg sem szabad próbálkozni vele; ki sem szabad jelenteni ilyesmit; nincs is rá példa a világon. Amire van példa, az a piacszerű megoldások siettetése. Annak a belátása például, hogy a felsőoktatás érték, ami pénzbe kerül és igenis árán kalkulálható. Következésképp senkin sem esik csorba, ha nevesítjük azt az "ajándékot", amit a költségvetésből a hallgató, az intézmény kap. Én korántsem vagyok tandíjellenes, sőt nagyon is javaslom a tandíj bevezetését. Viszont föltétlenül függővé tenném attól, hogy megfelelő hitelkonstrukciók, adókedvezmények garantálják a tandíj fizethetőségét, és mentességre is legyen mód.

Ami pedig a felsőoktatási képzési tevékenység finanszírozását illeti, úgy gondolom, annak a normatívitás elvét kell követnie. A közoktatásban is igyekeztünk átállni már a normatív finanszírozásra. Tanulnunk is kell azonban azokból a hibákból, amelyeket a közoktatás finanszírozásánál elkövettünk és elkövettek. Nem elég tehát csupán normatív finanszírozásról beszélni a felsőoktatásban. Elég rugalmasnak is kell lennie ahhoz, hogy az eltérő méretű, hallgatói létszámú oktatási és kutatási egységekre a finanszírozás modellje egyaránt alkalmazható legyen, s az elismert költségszinten való működésre késztesse. Arra a – talán holland eredetű – javaslatra utalnék, amelyet legutóbb a szegedi egyetem rektorával vitattam meg, és amely ismereteim szerint a leginkább alkalmazkodik az eltérő méretekhez és oktatási-kutatási igényekhez, bővülési dinamikához és a forráskorlátokhoz.

A finanszírozás másik kérdése, hogy mit osszunk szét. Ebben tulajdonképp meglehetősen optimista vagyok. Úgy látom ugyanis – és *A felsőoktatás 2000-ig* című döntéselőkészítő tanulmány szerzői kollektívája meglehetősen föl is derítették már –, hogy számos alternatív vagy kiegészítő forrás kínálkoznék, legalábbis a fejlesztéshez. Hogy tehát nem hárul a felsőoktatás fejlesztésének egésze föltétlenül az államháztartásra; de dinamikus, sőt célzott kormányzati munkára van szükség ezeknek a forrásoknak a “megcsapolásához”. S itt megjegyzem, hogy sajnos, ezt a céltudatosságot egyelőre nem észlelem a kultuszárcaánál. A jövő évi költségvetés mintha egyáltalán nem venne tudomást arról, hogy készülöben van egy felsőoktatási törvény, amelynek komoly fejlesztési vonzatai vannak. Vagy másik oldalról: a fejlesztés finanszírozásának megteremtése nélkül elfogadhatja ugyan a Ház a felsőoktatási törvényt, de attól maga a fejlesztés nem fog megindulni.

E: A gazdálkodó szféra nem segít?

K M: De igen, persze, sőt ez talán a legnagyobb lehetőség, amit máig sem aknáztunk ki. Ehhez ugyanis valóban strukturális átalakulásra volna szükség. Először is ismernünk kellene, valamennyire legalább, a munkaerő-piacot. Nem föltétlenül egy preskriptív tervezés értelmében, de a felsőoktatási marketing értelmében föltétlenül. Vagyis az egyes intézményeknek vagy intézmények együtteseinek kellene mindent megtenniük azért, hogy föltárják maguk körül azt a piacot, amelyre mintegy “ráképezhetnek”. Nézem az idei felvételi pontszámokat, és elcsodálkozom. Vajon meddig lehet még fönntartani a status quót például a műszaki felsőoktatásban, ha máris ennyire alacsony pontszámmal vesznek föl hallgatókat, sőt egyes helyeken – Miskolcon például – üres helyeket hirdetnek meg?

Másodsor, nyilvánvalóan szükséges – és vagy a piaci mechanizmusok kényszerítik ki, vagy az irányítás kell diktálja –, hogy a szűk képzési profilokat tágítva minden felsőoktatási intézmény vagy szervezet maximálisan kihasználja a saját adottságait. Tudja például, hol képezik legsikeresebben a jövőendő bankárait? Nem fogja elhinni: Gödöllőn például, az agrár egyetemen! Dehát ehhez az kellene, hogy az agrár egyetem már ne pusztán agrár egyetem legyen, hanem része a tágabb egyetemi egyesüléseknek. Amúgy sem értem, hogyan maradhatnak ki e tervezett egyesületekből konzekvensen mindig az agrár intézmények. Vagyis hogy ahol lehetséges, az egyetem újra sok karúvá váljék, vagy ahol ez nem reális, ott a környezetének megfelelő képzési profilokat kezdje kialakítani és kínálni.

Harmadszor, arra is mindenképp szükség volna, hogy a gazdálkodó szervezetek képviselői – a potenciális és aktuális megrendelők – helyet kapjanak a felsőoktatás irányításában. Itt egy pillanatra visszatérnék a szétaprózottsághoz, mert a válaszom oda is illik. Az universitas mint elgondolás nem rossz, de nagyon félttem a kivitelezést az indokolatlan, nem a tényleges egyesülést néhány éves folyamatban előkészítő szervezeti “vízfejektől”. Épp ezért tennék különbséget az egyetlen egységet alkotó, jogi személyiséggel rendelkező és nem rendelkező új alakulatok között, és tulajdonképp az ún. városi egyetemeket favorizálnám. Különösen is akkor, ha irányításukban erőteljes hangját hallathatja a “megrendelői szféra”.

E: Az előbb az irányítást és a rendszert hiányolta a felsőoktatásból. Most meg mintha az autonóm intézményeket igenelné.

K M: Az autonóm intézményeket, igen, mert rugalmasabban tudnak reagálni környezetük kihívásaira, mint a bürokratikus szabályozottak. De semmiképp sem a jelenlegi felsőoktatási autonómiát. Ez az autonómia még az előző rendszerben alakult ki, csaknem spontán fejlődés eredményeképp; és mára azt szolgálja, hogy az egyes intézmények és irányítói megvédjék magukat minden külső behatástól – jótól és rossztól egyaránt. Az autonómiának ez a mértéke és ez a fajtája aligha tartható fenn, ha a felsőoktatást modernizálni akarjuk. Megjegyzem, ez az autonómia nem is a nyitás, sokkal inkább az elzárkózás autonómiája.

Amit viszont föltétlenül támogatok a törvényjavaslatban, az a tervezett felsőoktatási tanács. Ha életre kel, azt várom tőle, hogy túlnyúljon az ágazati és a területi érdekeken, és olyan fórumot képez majd, ahol ezek az egymásnak ellentmondó érdekek nemcsak nyilvánosságot kapnak majd, hanem szabadon megütközhetnek, illetve kompromisszumra is juthatnak. Remélem, senki sem gondolja egyfajta pótlólagos állami szervként. Inkább társadalmi tanács jellege lehetne, olyan jogosítványokkal azonban, amelyek kikerülhetlenné teszik az igazgatási szerveknek – akár ágazatiak, akár területiek –, hogy a tanács határozatait a felsőoktatás érdekében végrehajtsák, illetve olyan szellemben tevékenykedjenek. Arra is alkalmasnak látnám ezt a tanácsot, hogy szakértőket és tervezőket foglalkoztasson; vagyis hogy újra életre segítsen egy most csaknem elfeledett tervezési kultúrát.

E: És addig, amíg ez a felvilágosító és érdekeket egyeztető tanács működni nem kezd?

K M: Addig magam azt indítványoztam, hogy az országgyűlés törvényesen is kötelezze a kormányt a felsőoktatás fejlesztési tervének előterjesztésére. Ennek, szerintem, tartalmaznia kellene a felsőoktatásban képzendő – központi költségvetésből támogatott – hallgatók létszámát és megoszlását. Elképzeléseket kellene megfogalmaznia a felsőoktatási intézményhálózatról, különösen is a sokszor emlegetett universitas-okról, illetve a kutatóintézeteknek az egyetemekhez való csatolásáról (hisz, ugye, erről van szó). Meg kéne határoznia az oktatók kötelezettségeit és előterjeszteni általában is a létszámmal való ésszerű gazdálkodást. Végül modelleket kellene tartalmaznia a felsőoktatás finanszírozásáról, ide értve a tervezést, az elosztást, a beruházásokat, a folyamatos működtetést. Mindenekelőtt pedig, természetesen, az anyagi forrásokat, amelyek nélkül felsőoktatás sehol – nálunk sem – fejleszthető. Pedig fejleszteni kell.

(Az interjút Kozma Tamás készítette)

HALÁSZ B. GÁBOR A TÁVOKTATÁSRÓL

A 70-es években az angol *Open University* mintájára Európa számos országában távoktatási egyetemet hoztak létre. 1991-ben Magyarországon is létrejött a *Nemzeti Távoktatási Tanács*, a *Hageni Távegyetem* tapasztalatainak és taneszközeinek a felhasználására. *Halász B. Gábor*, aki egyik hazai szakértője és kezdeményezője a távoktatásnak, az előzményekről és a jelenlegi helyzetről nyilatkozik.

EDUCATIO: Mikor alakult a Hageni Távegyetem és kik alapították?

HALÁSZ B. GÁBOR: A Hageni Egyetemet 1974-ben az Észak Rajna-Westfaliai tartomány és Hagen város vezetése alapította azzal a céllal, hogy azon a környéken is legyen egyetem. Azért választották a távoktatási formát, mert így az időtől való függetlenséget biztosítani tudták a hallgatók számára, vagyis biztosítani tudták a munka melletti tanulást.